

Іван Бородин, д. ю. н.

Аліна Желяк

Національний авіаційний університет, Україна

СОЦІАЛЬНА, ПРАВОВА ДЕРЖАВА – ЇЇ ОЗНАКИ, АТРИБУТИ ТА СИМВОЛИ

Ivan Borodin, ScD in Law

Alina Zheliak

National Aviation University, Ukraine

SOCIAL, LEGAL STATE: ITS FEATURES, ATTRIBUTES AND SYMBOLS

A social, legal state creates preconditions for its citizens to support themselves by all needs without the state's guardianship. These tasks determine not just social responsibility of the state and society before their members but the social responsibility of the members of society as well. To perform these tasks the state has to make the active social policy but not to allow the transformation of the society in which, at the presence of social guarantees and subsidies, it would be more useful not to work but get the state aid. The state must not perform paternalistic functions, strictly determine a human's behavior in a social sphere, the number of services in a social sphere that a citizen is capable of even should get. A social, legal state may be defined as a state that first of all is obliged to promote every individual's independence and responsibility for the actions.

Keywords: social state, legal state, attributes and symbols, citizens' rights, paternalistic relations, civil society, legal regulation.

Постановка проблеми. Формування соціальної держави має своєю особливістю те, що відбувається воно водночас зі становленням держави правової. А це вимагає більшої уваги до проблеми рівноваги між її часто суперечливими складовими – соціальними і правовими засадами, визнання на законодавчому рівні символіки держави.

Обов'язковим елементом формування науково-теоретичної концепції соціальної держави є конструювання держави з урахуванням національних історико-політичних, соціально-економічних та ментально-психологічних особливостей.

Вагомим чинником процесу розбудови соціальної держави є законодавче опосередкування такої держави.

Аналіз останніх досліджень. У сучасний період означена проблематика є предметом наукового інтересу таких вітчизняних і зарубіжних учених, як О. Аграновська, С. Алексєєв, В. Бабкін, М. Баглай, Д. Баялджиєв, О. Берєбіна, П. Гончаров, М. Гриценко, Р. Дарендорф, А. Етціоні, М. Козюбра, В. Копейчиков, І. Ледах, О. Лукашова, Л. Мамут, Т. Мационашвілі, В. Медведчук, В. Новіков, П. Рабінович, Г. Рітгер, В. Роїк, В. Селіванов, А. Сіленко, О. Скакун, О. Скрипнюк, Ф. Фабрициус, К. Хессе, Х. Цахер, В. Четвернін, Й. Штрассер, І. Яковюк, В. Якущик та інші.

Метою статті є поглиблення загальнотеоретичних уявлень стосовно сутності, ознак та різновидів соціальної, правової держави, визнання значення її атрибутів та символів.

Виклад основних положень. Ту державу, яку ми називаємо соціальною та правовою можна розпізнати через відповідні її ознаки, атрибути та символи. Ознаки, безперечно, необхідно вважати першочерговими серед зазначених нами критеріїв. І такими ознаками є: а) створення державою необхідних передумов самостійного забезпечення працездатною людиною гідного життя для себе та своєї сім'ї; б) забезпечення гарантій реалізації економічних, соціальних і культурних прав громадян; в) діяльність держави, спрямована на мінімізацію невинуватих соціально-економічних відмінностей між членами суспільства; г) забезпечення державою (створення необхідного механізму) перерозподілу соціальних благ між членами суспільства; д) проголошення людини

найвищою соціальною цінністю; є) реалізація принципу верховенства права; ж) відповідальність держави перед особою; з) реалізація права громадян на захист судом своїх прав, свобод та законних інтересів.

Таким чином, соціальна, правова держава – це держава, яка створює всі умови для реалізації економічних, соціальних і культурних прав людини для забезпечення необхідного рівня матеріального стану особі та членам своєї сім'ї. Вона гарантує кожному прожитковий мінімум для гідного існування людини й сприяє зміцненню соціальної злагоди в суспільстві. Це держава, у якій з метою забезпечення свободи і гідності людини проголошуються та діють принципи верховенства права, зв'язаності державної влади конституцією, гарантується повний судовий захист¹.

Ознаки соціальної, правової держави, запропоновані нами, у повному обсязі можуть бути властиві лише державі соціально-демократичного типу. Український дослідник концепції держави соціальної демократії П. Рабінович прогнозує формування у майбутньому нового різновиду соціально-економічного підґрунтя розвиненого суспільства і відповідної держави. Йдеться про такі форми власності на засоби виробництва, як приватна – групова й індивідуальна і суспільно-державна та комунальна або муніципальна. Хоча їм усім забезпечуватимуться формально рівні умови співіснування, але переважна частина засобів виробництва перебуватиме у приватній власності. При цьому трудівники – абсолютна більшість населення країни – матимуть можливість так чи інакше розпоряджатися використовуваними засобами виробництва і результатами своєї праці, здійснюваної на базі цих засобів².

У сучасних умовах можна виділити два основні різновиди держав такого перехідного типу: а) держави, які існують у промислово розвинених країнах соціально-орієнтованого, «соціального» капіталізму; б) держави, які існують у країнах, що переходять від авторитарно-бюрократичного ладу псевдосоціалізму до громадянського суспільства і перетворюються з організації тоталітаризованої влади колишньої партійно-управлінської верхівки на організацію влади більшості населення (зокрема, колишні радянські республіки та історично аналогічні їм держави)³.

Слід мати на увазі, що типологічна приналежність держави відображає її соціально-змістовну сутність, так би мовити, у статичі. А в динаміці, у роботі держави така сутність розкривається через реалізацію її основних функцій.

У цьому зв'язку слід зазначити, що соціальна, правова держава, як держава соціально-демократичного типу, виконує всі функції останньої. Але специфічними функціями, у яких виражається соціальність держави, є наступні: а) соціально-активізуюча – сприяння економічній активності працездатних верств населення; б) соціально-правозабезпечувальна – забезпечення реальності гарантій здійснення економічних, соціальних і культурних прав усіх громадян; в) узгоджувальна – зміцнення соціального миру й злагоди у суспільстві.

Окрім цього, порівняно з ліберальною правовою державою, що сповідувала принцип невтручання в економічну сферу, соціальна, правова держава, ставить перед собою значно складніші завдання. Ці завдання – забезпечення соціально-економічних прав та свобод людини і громадянина. Зокрема, наприклад, право на працю, на повну зайнятість, на житло, на соціальне забезпечення. Концепція соціальної, правової держави є такою, що об'єднує два відносно суперечливі підходи: з одного боку, соціальну безпеку і матеріальну рівність, а з іншого – вільного розпорядження власною особистістю і благами, що нею створюються, а також обмеження державної влади⁴.

Звичайно, соціальна, правова держава можлива лише в постіндустріальному суспільстві, у якому, по-перше, зростає ефективність виробництва, а національний дохід стає достатнім для задоволення зростаючих потреб практично усіх членів суспільства; по-друге, більша, ніж у індустріальному суспільстві, частина членів суспільства реально виключається з процесу виробництва і потенційно зі сфери економічної активності взагалі поступово значна частина низько кваліфікованої робочої сили перетікає до сфери послуг.

¹ Петришин, В.О. (2014). *Теорія держави і права*. Харків: Право, 331.

² Рабінович, П.М. (2001). *Основи загальної теорії права і держави*: підручник. Київ, Атіка, 49.

³ Рабінович, П.М. (2001). *Основи загальної теорії права і держави*: підручник. Київ, Атіка, 50-51.

⁴ Рабінович, П.М. (1996). *Соціальна держава: мала енциклопедія етнодержавознавства*. Київ: Генеза, Довіра, 374.

Охарактеризоване суспільство об'єктивно є здатним забезпечити загальний високий рівень споживання при збереженні високих прибутків власників засобів виробництва. У такому суспільстві соціальне регулювання здійснюється переважно за принципом юридичної (формальної) рівності, без перерозподілу національного доходу на користь соціально слабких. Як наслідок, формується соціальна, правова держава, котра, при збереженні правової рівності в принципі, визнає та гарантує своєю реальною політикою певні привілеї для соціально слабких. У процесі формування постіндустріального суспільства спочатку держава вирішує завдання щодо перерозподілу національного доходу, а вже потім констатує той факт, що в результаті соціальної діяльності цієї держави створено систему законодавчого захисту інтересів соціально слабких членів суспільства, тобто забезпечуються права «другого покоління»¹.

Головна відмінність соціальної, правової держави від, наприклад, патерналістської полягає, на думку О. Скрипнюка², у тому, що в першій не держава визначає права і свободи громадян для того, щоб опісля їх гарантувати, а навпаки за будь-яких умов права і свободи людини і громадянина визначають межу діяльності держави.

У патерналістській державі її всепоглинаюча опіка над особою, стає справжньою метою її діяльності, а реалізація соціально-економічних прав є достатньою підставою для обмеження особистих і політичних прав та свобод індивідів. У патерналістській і соціальної, правової держави різними є цілі та засоби їх досягнення, вони розвиваються на специфічному, неоднаковому соціальному ґрунті. Якщо при досягненні своїх цілей соціальна держава спирається на розвинену економічну свободу і підприємливість громадян, то патерналістська держава орієнтується на активність самої ж держави. У патерналістському суспільстві усі блага перебувають у розпорядженні держави, є її монополією за відсутності права приватної власності. Така держава прагне максимально зрівняти доходи своїх громадян.

Юридичний аспект соціальної, правової держави полягає у чіткому визначенні правових процедур, форм і меж її діяльності. Право є явищем багатограним і не просто являє собою соціальний інститут і засіб регулювання відносин, а становить складний світ, різнорівневу реальність зі своїми закономірностями, структурою та логікою розвитку³. Воно, безумовно, є базисом для реалізації ідеї правової держави. Згадана ідея дозволяє гарантувати громадянам суб'єктивне право на отримання заздалегідь визначеної, нормативно встановленої допомоги. У принципі будь-яка соціальна допомога надається відповідно до діючих законів і в передбачених ними розмірах, а не індивідуальними потребами кожної конкретної особи. Таким чином, соціальні гарантії – це за своєю природою та формою водночас гарантії юридичні, що відбиває зв'язок між правовою і соціальною державою.

Слід погодитися з висловленою в юридичній літературі думкою про те, що соціальна і правова держава будуть сумісними, допоки держава влада буде обмежуватися і врівноважуватися, контролюватися і поширюватися свій вплив лише при дотриманні основних прав людини і громадянина.

І навпаки, соціальна держава буде вступати у суперечність із вимогами правової завжди, коли добробут людини, соціальність, соціальна справедливість вважатимуться більшими цінностями, котрі й зараз можуть бути проголошені як основні права за рахунок історично встановлених принципів правової держави.

Конкретніше юридичні обмеження державної влади у соціальній, правовій державі мають проявлятися через фіксацію у Конституції та інших законах, а також і в реальному здійсненні таких принципових положень, як недопущення: задоволення соціально-економічних прав на шкоду політичній, економічній та духовній свободі; реалізація будь-яких «позитивних» прав на шкоду правам «негативним»; державного регулювання економіки на шкоду регулюванню ринковому; встановлення дискримінаційних обмежень, які гальмують розвиток приватного сектора економіки, разом із заборонаю розширення державного сектора за рахунок приватного, а також використання

¹ Четвернин, В.А. (ред.) (1997). *Конституция Российской Федерации: проблемный комментарий*. Москва: Центр конституционных исследований МОНФ, 56-57.

² Скрипнюк, О.В. (2000). *Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики*. Київ: Ін-тут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 27.

³ Данильян, О.Г. (ред.) (2014). *Філософія права: підручник*. Харків, Право, 5.

приватної власності на шкоду загальному благу^{1, 2}. Тільки у результаті такого обмеження державної влади право може успішно функціонувати, і розвиватися соціальна, правова держава. Нарешті, правові засади перемагають соціальні, і починається рух у зворотному напрямку.

Таке коливання забезпечується не тільки розвиненими правовими механізмами, але й особливою соціальною інфраструктурою соціальної, правової держави і породженими цією інфраструктурою інститутами та механізмами демократії, які дозволяють досить швидко замінювати соціально-політичні сили, котрі перебувають при владі, опозицією. На зміну «лівій» більшості у парламенті приходять «права», на зміну консерваторам – соціал-демократи, більш ліберальна адміністрація змінює менш ліберальну, а в результаті внутрішньополітична активність концентрується біля певного оптимального центра³.

Отже, між поняттям «правова держава» і «соціальна держава», і між принципами свободи та соціально-економічної рівності існує, з одного боку, діалектична єдність, а з іншого – можуть виникати суперечності. Соціальна, правова держава, яка претендує на те, щоб вважатися втіленням ідеалу гуманістичної держави, змушена постійно врівноважувати свої такі суперечливі проблеми.

З викладеного випливає ще одне важливе питання: яким є співвідношення понять «соціальна держава» і «громадянське суспільство»? У науковій правовій літературі сформувався три позиції щодо співвідношення громадянського суспільства і держави: 1) держава і громадянське суспільство – це соціальні системи, що збігаються; 2) держава і громадянське суспільство – це різні соціальні системи, первинною (ведучою) з яких є держава, котра контролює громадянське суспільство; 3) держава і громадянське суспільство – це різні соціальні системи, у яких держава виконує службову (підлеглу) роль щодо громадянського суспільства⁴.

Аби визначити яка із зазначених позицій більшою мірою відповідає дійсності необхідно їх розглядати більш детально. Як відомо, держава є: по-перше, специфічним закономірним продуктом соціальної неоднорідності суспільства і, по-друге, формою, важелем об'єднання усього населення певної території. Уже з цього визначення стає очевидним, що держава не збігається з громадянським суспільством. Громадянське суспільство і держава – це, так би мовити, два полюси єдиного соціального організму⁵.

Другий варіант співвідношення держави і громадянського суспільства полягає в аномальному поглинанні державою останнього. Це, на думку В. Селіванова, не просто перетворює таку державу у тоталітарну, а знищує об'єктивну основу її існування⁶.

Слід погодитися з домінуючою в сучасному правознавстві позицією, згідно з якою головними ознаками громадянського суспільства у його співвідношенні з державою, є такі: 1) громадянське суспільство не існує до правової держави і поза державою; 2) правова держава є функцією громадянського суспільства; 3) громадянське суспільство і правова держава знаходяться між собою у діалектичному взаємозв'язку; 4) матеріальною основою функціонування громадянського суспільства є соціально-спрямована економіка, підґрунтя якої є багатоманітність форм і видів власності; 5) розвиток громадянського суспільства відбувається відносно самостійно, без втручання держави; 6) суб'єктами громадянського суспільства є вільні й рівноправні індивіди та добровільно сформовані ними об'єднання, які знаходяться між собою у відносинах конкуренції та солідарності; 7) громадянське суспільство є безпосереднім джерелом формування права, створення системи якого є функцією держави. Остання гарантує і захищає його від порушень з боку будь-кого; 8) громадянське суспільство розвивається і взаємодіє з державою у межах права як рівного і справедливого масштабу свободи і справедливості, а не засобу нав'язування державної волі.

¹ Козюбра, М. (1995). Державна влада: межі здійснення та форма організації (політико-правові аспекти). *Українське право*, 1(2), 8.

² Четвернин, В.А. (1992). Размышления по поводу теоретических представлений о государстве. *Государство и право*, 5, 11.

³ Четвернин, В.А. (1992). Размышления по поводу теоретических представлений о государстве. *Государство и право*, 5, 11.

⁴ Скакун, О.Ф. (2000). *Теория государства и права*. Харьков, Консум, 65.

⁵ Рабінович, П. (1996). Громадянське суспільство і правова держава (загальнотеоретичні міркування). *Українське право*, 3, 28.

⁶ Селіванов, В.М. (2002). *Право і влада суверенної України: методологічні аспекти*. Київ: Ін Юре, 241.

Другим критерієм, щодо розуміння соціальної, правової держави, на який ми звернули увагу с самого початку, є її атрибути та символи. Досвід застосування публічних атрибутів і символів в життєдіяльності країн Західної Європи, які позиціонують себе як соціальні, правові держави, дає нам підстави зрозуміти як відображається їх державна влада. Публічні атрибути та символи зарубіжних країн можна систематизувати за такими критеріями: назва держави; територія держави в межах її кордонів; формат суверенітету держави; публічні державні символи; нормативно-правова основа держави (система права та система законодавства); грошова одиниця держави, ознаки розрізнення органів державної влади (емблеми, геральдика, форма одягу і т.п.); державні нагороди більшості країн Європи до державних символів зараховують також столицю держави офіційні символи глави держави та органи державної влади, символи військових установ і органів внутрішніх справ, державну печатку, державні нагороди.

Як правило, публічні атрибути і символи затверджуються в Основному законі (Конституції) держави. Конституційна регламентація державних символів різних країн відрізняються і за формою і за змістом. А, наприклад, у таких країнах як Республіка Білорусь, Республіка Македонія, Республіка Узбекистан, Чеська Республіка, Російська Федерація в їх Конституціях вказується лише назва символів без їх будь-якого опису^{1,2}. В окремих випадках Конституція держави містить опис державного прапора, державного герба, та інших символів в деталях. До таких держав належать, наприклад, Республіка Австрія, Республіка Португалія, Республіка Литва, Республіка Болгарія, Республіка Молдова, Республіка Польща, Республіка Словенія, Республіка Угорщина та інші^{3,4}.

Часто в Конституціях країн бывшего Радянського Союзу зазначено, що заснування державних нагород, військових та дипломатичних звань, класних чинів належить до повноваження законодавчої влади. У більшості Конституцій зарубіжних країн встановлено суб'єктів, уповноважених нагороджувати державними нагородами, відзнаками, присвоювати вчені звання. І в першу чергу до таких належить президент країни. Порядок використання публічних атрибутів і символів та притягнення до відповідальності за їх неналежне використання в зарубіжних країнах регулюється окремими нормативними актами.

А, наприклад, законодавство країн бывшего Радянського Союзу, яке регулює застосування публічних атрибутів і символів, ґрунтується на досвіді, набутому в радянські часи, оскільки на території всіх союзних республік діяло законодавство Радянського Союзу і законодавство республіки в яких існували певні протиріччя.

Висновки. Отже, на підставі проведеного аналізу ознак, атрибутів та символів соціальної, правової держави видається можливим стверджувати, що важливим для держави є забезпечення гарантій для використання людиною її економічних, соціальних і культурних прав.

References:

1. Petrishin, V.O. (2014). *Teorija derzhavi i prava* [Theory of state and law]. Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].
2. Rabinovich, P.M. (2001). *Osnovi zagal'noi teorii prava i derzhavi: pidruchnik* [Fundamentals of general theory of law and state: a textbook]. Kyiv: Atika. [in Ukrainian].
3. Rabinovich, P.M. (1996). *Social'na derzhava: mala enciklopedija etnoderzhavoznavstva* [Social state: a small encyclopedia of ethno-state studies]. Kyiv: Geneza, Dovira. [in Ukrainian].
4. Chetvernin, V.A. (red.) (1997). *Konstitucija Rossijskoj Federacii: problemnyj komentarij* [Constitution of the Russian Federation: problem commentary]. Moscow: Centr konstitucionnyh issledovanij MONF. [in Russian].
5. Skripnjuk, O.V. (2000). *Social'na, pravova derzhava v Ukraini: problemi teorii i praktiki* [Social, legal state in Ukraine: theory and practice issues]. Kyiv: In-tut derzhavi i prava im. V.M. Koreckogo NAN Ukraini. [in Ukrainian].
6. Daniljan, O.G. (red.) (2014). *Filosofija prava: pidruchnik* [Philosophy of Law: Textbook]. Kharkiv, Pravo. [in Ukrainian].

¹ Шаповал, В.М. (2008). *Конституційне право зарубіжних країн: акад.курс: підручник*. Київ: Юрінком Інтер, 101.

² Гловатий, С. (упоряд.). (1996). *Конституції нових держав Європи та Азії*. Київ: Укр.Правн. Фондація; Вид-во «Право», 91, 159, 343, 421, 488.

³ Окуньков, Л.А. (ред.) (1999). *Конституции государств Европейского Союза*. Москва: НОРМА-ИНФОРМА-М, 12, 523.

⁴ Гловатий, С. (упоряд.). (1996). *Конституції нових держав Європи та Азії*. Київ: Укр. Правн. Фондація; Вид-во «Право», 52, 154, 194, 263, 339.

7. Kozjubra, M. (1995). Derzhavna vlada: mezhi zdijsnennja ta forma organizacii (politiko-pravovi aspekti) [State power: limits of implementation and the form of organization (political-legal aspects)]. *Ukrainske pravo* [Ukrainian Law], no. 1(2), 4-13. [in Ukrainian].
8. Chetvernin, V.A. (1992). Razmyshlenija po povodu teoreticheskikh predstavlenij o gosudarstve [Thoughts on theoretical ideas about a state]. *Gosudarstvo i pravo* [State and Law], no. 5, 3-11. [in Russian].
9. Skakun, O.F. (2000). *Teorija gosudarstva i prava* [Theory of state and law]. Kharkiv, Consum. [in Russian].
10. Rabinovich, P. (1996). Gromadjanske suspilstvo i pravova derzhava (zagalnoteoretichni mirkuvannja) [Civil society and Legal state (general theoretical considerations)]. *Ukrainske pravo* [Ukrainian Law], no. 3, 22-34. [in Ukrainian].
11. Selivanov, V.M. (2002). *Pravo i vlada suverennoi Ukraini: metodologichni aspekti* [Law and power of sovereign Ukraine: methodological aspects]. Kyiv: In Jure. [in Russian].
12. Shapoval, V.M. (2008). *Konstitucijne pravo zarubizhnih krain: akad.kurs: pidruchnik* [Constitutional law of foreign countries: ac.course: textbook]. Kyiv: Yurinkom Inter. [in Ukrainian].
13. Glovatij, S. (uporjad.). (1996). *Konstitucii novih derzhav Yevropi ta Azii* [Constitutions of new states of Europe and Asia]. Kyiv: Ukr. Pravn. Fundacija; Vid-vo «Pravo». [in Ukrainian].
14. Okun'kov, L.A. (red.) (1999). *Konstitucii gosudarstv Evropejskogo Sojuza* [Constitutions of the European Union states]. Moscow: NORMA-INFORMA-M. [in Russian].

Інна Тукаленко, к. політ. н.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

ВПЛИВ ФЕМІНІЗМУ НА РОЗВИТОК ДЕМОКРАТІЇ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Inna Tukalenko, PhD in Political Science

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

THE INFLUENCE OF FEMINISM ON THE DEVELOPMENT OF DEMOCRACY: THE THEORETICAL ASPECT

Within the article, feminist approaches that carry out a critical analysis of the patriarchal foundations of liberal democracy are systematized. The following mechanisms of overcoming the drawbacks of the concept of universal citizenship are considered: the activation of women's participation (the development of participatory democracy), the expansion of group representation (the development of gender sensitivity of pluralistic democracy), the transformation of all discourses and practices where "woman" is constructed as "object of submission". On the example of the provisions of the documents of the United Nations, the influence of the theoretical concepts of feminist critique of democracy on the construction of political goals and intentions of the world political community is being proved.

Keywords: feminism, democracy, participatory democracy, pluralistic democracy, gender equality.

Постановка проблеми. Демократія від часів її заснування в античних Афінах зазнала суттєвої трансформації в багатьох аспектах. Зокрема, кардинальним змінам був підданий спосіб функціонування демократії, що виявляв себе у прямій формі народовладдя (безпосередньої участі громадян в управлінні) та був витіснений, в часи становлення ліберальної парламентської демократії, репрезентативною формою громадянської участі. Це значно послабило роль кожної особистості у впливі на політичний процес, проте уможливило функціонування демократії у великих – територіально та чисельно – державах. Поза цим, еволюціонування демократії відбувалося і у фундаментальному, для даного політичного режиму, питанні – громадянської ідентифікації. Афіньська демократія визначається сучасною політичною наукою як класова та патріархальна, адже спиралася на встановлення обмежень громадянської участі для невільників (полонених та боржників) та жінок. Ці обмеження, не лише з сучасної перспективи, але і з погляду більш ніж двохсот річної історії впровадження демократичного парламентського представництва, зазнавали гострої критики та поступово скасовувалися.

Так, від 1794 року (першої «спроби» скасування рабства у Франції) і до 1869 – року скасування рабства у Португалії, рабство забороняється у Іспанії (1911), Британській імперії (1833), у Сполучених штатах Америки (1865). Це дало поштовх для поетапного розширення громадянських прав на всіх чоловіків. Білі чоловіки у Америці отримали право голосу в 1820 році, а за 50 років воно було поширене на всіх чоловіків, включно із нещодавніми рабами. Франція визнала виборчі права чоловіків 1848 року, а до 1900 року їх вже отримали чоловіки в Німеччині, Австрії, Данії, Швейцарії, Іспанії, Греції, Новій Зеландії, Норвегії¹. Та лише наприкінці цієї переможної хвилі почали з'являтися перші здобутки і у боротьбі жінок за включення їх до категорії громадян на рівних засадах із чоловіками. Більшість європейських країн та Сполучені штати закріплюють право жінок на «голос» після Першої світової війни, паралельно долаючи й інші табу на повноцінну реалізацію у суспільному житті та родині – права на опіку над дітьми, на розлучення, на спадок та розпорядження коштами, на освіту та роботу, тобто володіння тими громадянськими і цивільними правами, котрі вже мали всі чоловіки.

¹ Мортімер, Ієн (2018). *Століття змін. Яке століття бачило найбільше змін і чому це важливо для нас*. Харків: Фабула, 285.

Усі ці зрушення стали можливими завдяки тривалій, більш ніж столітній боротьбі жінок за свої права. Фемінізм як теорія і політичний рух спричинився загалом до перегляду цивілізаційних основ західного світу, що уgruntовувалися на патріархальних ідеологемах і практиках та вплинув на еволюцію демократії, котра поступово позбавлялася успадкованих з давніх часів переконань у різній цінності статей. Закріплення ліберальної ідеї універсального громадянства, поширеного на всіх людей, не залежно від кольору шкіри, статевої чи національної приналежності змінило суспільні взаємини, сферу праці та політичні системи. Проте час оприявнив проблеми і межі демократичного потенціалу універсальної ліберальної рівності, що виявилися у нездатності рівних прав забезпечувати рівні можливості для різних категорій і груп людей, зокрема жінок і чоловіків. Усвідомлення цього породило у феміністичних студіях сплеск теоретичних роздумів, котрі так чи інакше апелювали до необхідності наступного етапу трансформації демократії, що здатна була би розвинути чутливість до специфічних проблем груп та спільнот.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феміністична критика ліберальної демократії була розгорнута найбільш інтенсивно від кінця 70-хх років ХХ століття. Фундаментальною працею, що артикулювала проблему маскулінного походження ідеалу демократичної рівності була книга Керол Пейтман «Статевий контракт». Не меншого значення для переосмислення ролі та механізмів демократії у забезпеченні реального рівноправ'я жінок і чоловіків, стала ще одна праця цієї авторки – «Фемінізм і демократія». Ідею релевантності статі демократії розвивають Айрис Янг та Анне Філіпс, питання розбудови демократичної соціальної держави, заснованої на рівноправ'ї піднімає Ненсі Фрейзер, а Шанталь Муфф апелює до необхідності концептуального переосмислення категоріальних засад тлумачення політики та влади, що уможливуватиме зміни інститутів та механізмів демократії.

Для комплексного погляду на проблему впливу фемінізму на демократію нам *необхідно* розглянути всі основні підходи в тлумаченні цього зв'язку та виявити кореляцію між теоретичним аналізом цієї проблеми та реакцією демократичних інститутів на її висновки і рекомендації.

Виклад основного матеріалу.

Для належного функціонування сучасної ліберальної моделі демократії витіснення громадянської нерівності було наріжним пунктом і стверджувалося за умови руйнування зв'язку між соціально-політичною нерівністю та стійкими груповими розрізненнями. Це означає, що наявні в державі групи людей, марковані за різними ідентифікаційними ознаками – статі, раси, віри, етнічної приналежності та ін. – не повинні ставати базою політичного розшарування. Цю тезу, особливо ретельно обстоює Чарльз Тіллі (Charles Tilly), пояснюючи, що не відсутність категоріальних розрізень як таких зумовлює успішність демократії, а – впровадження такої стратегії співіснування груп, де розрізнення не стануть лініями розламу публічної політики.

Традиційно ж західні політичні режими вибудовували систему прав та обов'язків, ґрунтованої на категоріальній нерівності. Але демократія, навпаки, є нестійкою настільки, наскільки «подібні розрізнення домінують у публічній політиці» та розквітає, «коли нерівності повсякденного життя не пов'язані з нерівностями у відношенні держава – громадянин»¹. З іншого боку Ч.Тіллі визнає, що в демократичних режимах декларування загальної рівності не знімає потребу «управління» категоріальними нерівностями, адже «боротьба за те, до якого ступеню держава повинна підтримувати чи міняти існуючі категоріальні нерівності»² залишається актуальною. З боку ж представни/ків/ць різних груп ця дилема формулюється як проблема визначення границь припустимих втручань у сферу ідентичнісного та врахування їхніх інтересів у публічній політиці. У феміністичних дослідженнях не має консенсусу щодо вирішення цієї дилеми, як з огляду на заперечення самої есенційної сутності жіночого, так і з огляду на потребу врахування інтересів внутрішньо неоднорідної категорії жіноцтва.

Деякі ж з феміністок побоюються, що інтенсифікація феміністичних домагань до демократії може загрожувати стійкості її інституцій. Зокрема йдеться про підхід Мері Діц, котрий цілком суголосний тіллівському занепокоєнню. Еволюція демократії в бік ускладненої диференціації громадянства, що враховуватиме категоріальні ідентичнісні розрізнення, зокрема і міжстатеве, зіткнеться зі складними викликами, що можуть загрожувати розвитку демократії. Так, Мері Діц

¹ Тіллі, Чарльз (2007). *Демократія*. Москва: Наука, 145.

² Тіллі, Чарльз (2007). *Демократія*. Москва: Наука, 145.